

Dušan Rutar

I.

Pričujoče razmišljanje lahko začnemo na nekako treh ravneh, ki so na prvi pogled morda nepovezane, vendar sledijo istemu postulatu, ki ga je premislil von Bertalanffy. Postulat pravi, da lahko na različnih ravneh/nivojih zasledujemo isti princip, ki uravnava/pogojuje delovanje strukture.

Ob tem ko smo priča fragmentaciji delavske solidarnosti, se moramo vprašati, kakšni pogoji jo omogočajo. Naj kar takoj povemo, da demistifikacija, kakor smo zapisali v naslovu, pomeni razsvetljenje v smislu Lacanove trditve, da nesmisel ustvarja pomen. Ustvarja ga natanko na način izrekanja, izrekanja o svoji želji in celo o svoji zahtevi.

Na makro nivoju se najprej srečamo s centralizacijo in krepitvijo države, ki postaja garant vračanja dolgov, ki se bodo še povečali. To pomeni popolno odvisnost gospodarske politike od razvoja krize, ki ni več kriza, pač pa kritični proces, ki mu zaenkrat še ni videti konca. Odvisnosti na tem mestu ni mogoče razložiti s še tako konkretnimi družbenimi razmerami, pač pa bomo morali stopiti na področje analize delovanja tistega, kar Althusser imenuje ideološki aparat države, ter na področje psihoanalize, ki lahko ponudi odgovor na problem konstituiranja ideološke interpelacije (Althusser), medsebojne identifikacije jazov (množična psihologija) in pasivnosti, ki se izraža skozi razcep (Spaltung) in fetišsko utajo tipa "že, že ... vendar".

Praktično ni mogoče konkluzivno zagovarjati teze, da lahko obstoječe razmere spremenimo v kratkem času. Ne gre za to, da jih ne bi bili sposobni, pač pa zato, da jih v danih okolščinah preprosto ne moremo/ne smemo. Mislimo seveda na ekonomske in politične mehanizme, ki pogojujejo in ohranjajo hegemonijo ameriškega kapitala in ideologijo Coca-Cole, saj v tem trenutku ves svet financira ZDA, ki na ta račun razvija svoje vrhunske tehnologije. Zato je govorjenje o dohitevanju takšnega razvoja obsceno govorjenje, ki ima za svoj namen

seveda čisto določene ideološke učinke, med katerimi ne gre zanemariti vzpona mas. Maria de Conceição je v svojem prispevku, v katerem govori o ponovnem vzponu severnoameriške hegemonije, jasno in prepričljivo prikazala svetovni proces neokonzervativizma, ko je zapisala, "da so se praktično vse države podvrgle konzervativni politiki ne glede na tip vlade". Hegemonija zato temelji na naslednji shemi: "kot odraz vsiljenega prilagajanja vse države skušajo ustvariti višek v svojih trgovinskih bilancah, vse, razen ene - ZDA". (Marxizem v svetu, 12/1986, str 37). To nadalje pomeni, da tako imenovana "prisilna solidarnost" omogoča krepitev dolarja in Reaganove politike in ni verjetno, da bi ta proces v kratkem času doživel kakršenkoli pretres. G. Lukacs je analiziral razpad racionalnosti ob koncu XIX. in prvi polovici XX. stoletja (do Hitlerja), zato se nam zdi potrebno ponovno pristopiti k analizi in verjetno "pozivanje k razumu" ne bo dovolj. S tem se pridružujemo tezi o creatio ex nihilo, ki (in v tem se strinjamo s S. Žižkom - glej Mladina, 18/1987, str. 19) nima kaj iskati v analizi konkretnih družbeno-ekonomskih okoliščin. Zahtevo zato postavljamo kot aksiom, kar je spoštoval že Aristotel, ki brez prvega principa ni videl sploh nobenega principa. Gre za učinek Münchhausen, ki Arhimedovo točko subjektivizacije postavlja v človeka, ki ga nikakor ni mogoče razlagati z "zunanji okoliščinami, dednostjo in samoaktivnostjo". Center sveta je pač stvar arbitrarnosti, zato pa ima še kako pomembne učinke. Analiza iracionalnosti ekonomije užitka fantazme se mora po našem mnenju začeti s tezo, da iracionalnost gospodarji v sami hiši racionalnega, ne pa iskati mehanizme, ki nekako od zunaj pripejo iracionalnost racionalnemu. Racionalnost ne razpada od zunaj zaradi ne-ve-se-kakšnih pritiskov, pač pa je razpad zapisan v samem njenem jedru. Ko razpad anticipiramo, pomeni, da je do njega že prišlo. Trčenje na travmo, ki pomeni netematizirani del nezavednega, sproži mehanizem zanikanja, kar je opisal Freud v svojem prispevku "Razcep jaza v obrambnem ravnanju" (glej zbornik Psihoanaliza in kultura, str. 135-141). Freud pove, "da sintetična funkcija jaza, ki je tako izredno pomembna, lahko deluje le v posebnih pogojih, poleg tega pa nanjo vpliva še cela vrsta motenj" (ib.). Sinteza in izpeljanke iz sintetičnega so prevladujoči aspekti totalitarizma, ki skuša ohranjati koherenco z nenehnimi pozivi k budnosti. Sanje varujejo spanec, zbudimo pa se zato, da bi še naprej sanjali, saj je realno preblizu.

Pozivanje na realne razmere je paradigmatični primer fetiške utaje/tajbe, kjer

je fetiš, kot je znano, nadomestek za pogrešani ženski penis. Vemo tudi, da je takšno ravnanje Freud prihranil za psihozo, kar ni daleč od koncepcije patološkega narcizma, kot ga je prikazal C. Lasch. Bistveni mehanizem, ki ga zasledimo pri patološkem narcisu, je popolna odvisnost od okolice in njenega normativnega sistema. Gre seveda za mehanizem identifikacije in ne introjeckije. Kdor je zaposlen s prilagajanjem, ne bo nikoli niti poskusil premisliti mesta, od koder je prilagojen, seveda po merilih močnejših.

Proces komuniciranja nima samo ene funkcije, namreč informiranja, ampak ima prvenstveno funkcijo evociranja, kar omogoča aktivnost v procesu subjektivacije. V tem se vsekakor nahaja tudi možnost emancipatorične prakse, ki jo je mogoče opisati tudi takole: "... nivo zavesti najemnih delavcev in idejna sposobnost njihovega vodstva, sposobnost razumeti bitvo celotne ekonomije menjave vrednosti in snovanja programa akcije, ki bo adekvaten stopnji doseženega zgodovinskega razvoja svetovne družbe." (Meštrovič M., U čemu je izazov?, Marx. u svetu, 6-7/1986, str. 14). Element realnih družbenih razmerij je nakazal v svojem prispevku T. Mastnak (Mladina, 17/1987), ko je spregovoril o tem, da svojo usodo v svoje roke lahko vzamejo le delavci sami, in sicer tako, da odložijo delo. Proces komunikacije zahteva kanale, po katerih se informacije prenašajo, in če takšnih kanalov ni, potem ni mogoče govoriti o komuniciranju in še manj o dialogu.

Carstvo nujnosti kot večni nujni pogoj obstoja človeka je trenutno v fazi razvoja novih tehnologij (biotehnologija, Informatika in intelektualne usluge - v ZDA seveda), med katerimi je računalništvo že klasika. Geslo ameriškega načina življenja je "Big is beautiful", ki s svojo megalomanskostjo spominja na čase fašistične Nemčije. Logika takšnega reda je kajpak jasna in se giblje samo na polju nič in na polju ena. Možnosti za alternative je s tem seveda sumljivo malo, kar pa ne plaši tistih, ki bodo v prihodnosti služili z **obdelavo znanja** in ne z **obdelavo podatkov**. Zniževanje stopnje izobrazbe pri velikem delu prebivalstva ima s tem svoje legitimne predhodnike. Skrajševanje delovnega časa in uvajanje novih (tedenskih, letnih itd.) ciklusov delovnega časa sta samo osnovni in najbolj trivialni alternativni.

II.

Lacanovsko rečeno je subjekt subjekt le toliko, kolikor govori. S tem pa je zavezan dvema poljema, ki nas na tem mestu najbolj zanimata. V prvem primeru bomo spregovorili o želji, ki jo Lacan zapiše v obliki $\$ D$. Namesto o subjektu kartezijskega dualizma govorimo raje o zaprečenem subjektu, o subjektu torej, ki mu je odtegnjen užitek, da bi lahko govoril. Na drugi strani imamo veliki D, ki predstavlja elne andere Schauplatz, kot o njej spregovori Freud v svojem prvem velikem delu "Traumdeutung". Ko govorimo o želji, naj dodamo, da je želja subjekta v osnovi želja Drugega, s čimer pa tudi radikalno prekine-mo s tezo o identiteti subjekta (Istovetnost), saj je pravo mesto subjekta Dru-ga scena. Naj poudarimo, da Drugi ni moj bližnjik, drugi človek glede na me-ne, pač pa je natanko instanca, ki je ni mogoče tematizirati/izreči. Polni go-vor zato razumemo kot iluzijo tistih, ki niso spoznali te razsrediščenosti/eks-istiranosti subjekta glede na samega sebe. S tem pa lahko tudi kritiziramo poj-movanje funkcije govora v psihoanalizi, ki se mu zdi, da je nezavedno nekaj, kar je povezano s spominom, in da s spominjanjem/ponovnim pripoznanjem člo-vek/nevrotik ozdravi. V mislih imamo seveda znameniti Freudov "Wo Es war, soll Ich Werden" (Kjer je ono bilo, tam bom jaz postal). Zgornji stavek mora-mo zato obrniti, kar stori tudi Lacan, ko pravi, da se človek spominja zato, ker je vedno bolj zdrav. In ironično dodaja: "Odkar je odkrita ta formula, ni več problem reprodukcija simptomov, temveč reprodukcija analitikov, vprašanje reprodukcije pacientov je rešeno!" (Lacan J., Spisi, str. 231).

Z velikim Drugim je tesno povezana še ena formula, ki jo Lacan prikaže na naslednji način - $\$ \diamond a$. Ta majhen obrazec predstavlja fantazmo, ki je način konstruiranja subjektove želje. Objekt želje je namreč objekt petit a, ki realno ni mogoč, saj je čisti dozdevek, kar pa igra še kako pomembno vlogo v ti-stem, kar smo imenovali prostovoljno suženjstvo. Gre za paradokсно vztrajanje v razmerah, ki človeku ne nudijo nobenih možnosti za "aventično, spontano..." življenje. Če je simptom način strukturiranja subjektovega užitka, nam bo vsa stvar postala povsem razumljiva, še posebno, ko k prvi formuli dodamo še dru-go. Zato bo vsak človek sicer trpel zaradi svojih simptomov, bo pa toliko bolj čutil ugodje v svoji fantazmi. Objekt a je torej predmet, ki ga ni, saj realno ni mogoč, pa vendar je in strukturno deluje. S tem se odrekamo sholastičnemu

konceptu, ki sta ga sicer uvedla Platon in Aristotel, a *adaequatio*. Gre namreč za naslednje: omenjeni koncept predstavlja pojmovanje, da obstaja empirična realnost zunaj nas, mi pa jo s svojo aktivnostjo spoznavamo, pri čemer vsaki izjavi ustreza nekaj v tej realnosti. Ta koncept je problematičen, saj v svojem bistvu zanika aktivnost človeka, ki zgolj pasivno odraža obstoječo realnost. Naš premislek je ravno nasproten: subjekt sam ustvarja realnost, ali drugače rečeno, sam pogled subjekta strukturira realnost na določen način. S. Žižek je na enem svojih predavanj to osvetlil s primerom modernega obsesivca, ki vidi povsod katastrofo. Prava katastrofa pa je nasprotno natanko pogled, ki organizira univerzum na način katastrofe. Pasivnost ljudi je mogoče razlagati na naslednji način - vse dam (katastrofa), le tole (fantazmo) mi pustite. Analitični pristop, ki edini omogoča razbijanje zadušljivosti ideološke koherence o enotnosti, enakosti vseh, erotnem nastopu itd., pa pravi takole - tisto, kar daš, me ne zanima, hočem prav tole (fantazmo).

Omenili smo mehanizem zaničanja, zdaj pa bi radi dodali še mehanizem projekcije. Sovražnik je torej vedno zunaj nas. Tisto, kar je pri takšnem vedenju problematično, je spregled dejstva, da je odnos do tega sovražnika prav odnos do lastne nezmožnosti. Prenesena na področje profesionalne rehabilitacije in prilagajanja delavcev na delo, se naša teza glasi: nikakor ni mogoče govoriti o prilagajanju, pač pa prav nasprotno, delavci so še preveč prilagojeni, saj ves čas aktivno sodelujejo pri vzpostavljanju/fabrikaciji realnosti, ki jih pohablja. Raziskave s področja delovanja skupin nam kažejo, da tako imenovana "pozitivna stališča" ne povečajo niti dosežkov posameznikov, kaj šele dosežkov skupine. Stereotip, ki ga hočemo razbijati, nas skuša prepričati, da je mogoče sklepati na dosežke posameznika na osnovi njegove pozicije v skupini. Po tej logiki sledijo marginalni poziciji tudi marginalni dosežki. Bolj pomembno se nam zdi omeniti, da šele diferenciacija v skupini, različne naloge in različne pozicije lahko doprinesejo k skupnemu dosežku. Centralna pozicija nikakor ni nujno povezana z visokim statusom, močjo ipd., saj so veliko bolj pomembni pogoji in možnosti za prakso, učenje in pridobivanje izkušenj. Pogoste so trditve, da je potrebno sprejeti nekakšne vladajoče vrednote, dominantno kulturo ipd. Stvar se zaplete, ko ni mogoče ugotoviti, katera je vladajoča kultura, saj se lahko celo zgodi, da sploh ne obstaja in da namesto nje obstaja več parcialnih, nehomogenih kultur, ki so odprte za dialog in s tem za lastno usodo. Vsako za-

piranje socialnega prostora zato vidimo kot grožnjo razvoju človeka. Drugače rečeno, vesel in dobro prilagojen delavec ni nujno tudi dober delavec, v razmerah, v katerih živimo danes, pa ni niti dober niti odtujen delavec, pač pa je ideološko popolnoma zaslepljen norec.

Vprašljiva postane vsaka podjetniška etika v stilu "Empire building". Raziskave kažejo, da visoka kohezivnost nikakor ne pomeni vedno tudi pozitivnega odnosa do uspešnosti. Več komunikacije in vrednejša percepcija dosežkov je povezana z atraktivnostjo in na tem mestu je edina sprejemljiva atraktivnost odpiranje možnosti za vsaj nekakšno obliko komuniciranja.

Poleg D drugega je torej pogled, ki ga želimo, kajti tako se želimo videti sami. Do tega pogleda moramo zavzeti distanco, saj nas Drugi ne more izreči. Emancipatorična praksa je zato po našem mnenju zavezana prazni in ne polni besedi, kajti v skladu s Freudovo zgornjo formulo šele nesmisel omogoči smisel in ne obratno. Emancipacija je mogoča na način dešifriranja simptomov, ki izreka tisto, kar ideologi skušajo utajiti - namreč travmo.

III.

Naše mesto je tako mesto etike javne besede in zato skušamo prevrednotiti našo predrazsvetljensko etiko taylorizma, ki zasleduje despotizem kronometra. Ne gre za to, da bi iskali resnico, ki je skrita nekje zadaj, za fasado, masko ipd., kajti samo dešifriranje (= podvrženje etiki javne besede) je resnica, je izrekanje resnice. Kriterij resnice je zato natanko resnica sama ali kot je nekoč pripomnil Picasso: Jaz ne iščem, jaz najdem. Delavci ne potrebujejo nikakršne emocionalne reedukacije na način oblastne države - "sedaj so težki časi, zato se z željo oglasite kdaj drugič". Izven igre ni mogoče biti, saj smo v njej že od samega začetka, in govorjenje o avtonomnem egu je skrojeno po meri totalitarne družbe. "Non-conflictual sphere", ki služi kot podlaga za razmišljanje o avtonomnem egu, učinkuje kot zaščitni znak tistih, ki niso prebili imaginarne zapovedi Nad-jaza: "Uživaj!" "Happiness", ki ga skandira "American way of life", utrjuje ideološke posledice subjektivega občutka o lastni samo-stojnosti.

Če je sreča govorčeva imeti sogovorca, potem si moramo približno ogledati koncept ideološke interpelacije, saj nam pomaga razložiti pasivnost ljudi, hkrati pa se tudi približamo pojmovanju pragmatizma, ki nam je vsem toliko do njega. Za začetek naj le omenimo, da beseda pragmatizem v svojem izvornem pomenu besede ne pomeni praktičnosti ali neposredne, konkretne koristi, pač pa nekaj, kar je primerno subjektu. Oddaljili smo se od naivnega pojmovanja, da je človek identičen sam s seboj, zato bomo tudi primernost razumeli kot prebitje dualizma jaz-realnost, jaz-drugi in vpeljali tretji element, referenco, ki ga implicira vsaka izjava, celo vsako ime.

Tisto, kar stoji na mestu "realnosti", je že posledica izjave, vendar ne o "tej realnosti", pač pa vsaka izjava realnost šele vzpostavi, tako za tistega, ki izjavo izjavlja kot za sogovorca/poslušalca. Svet ni pred izjavo, kajti o svetu je mogoče govoriti le v izjavi, zato stvar po sebi ne obstaja, kar pa zopet ne pomeni, da ni bilo univerzuma pred človekom. Ker je vsaka izjava le izjava za nas (govoreče subjekte) in iz Simbolnega univerzuma ne moremo izstopiti, da bi zajeli stvar samo, se lahko gibljemo le znotraj simbolno posredovanega sveta. Edino v tem primeru je mogoče upravičiti tezo, da je govorno dejanje praksa in da že samo govorjenje spreminja realnost. Realnost ni samo posredovana s Simbolnim, pač pa je tudi določena s pravili, ki omogočajo red. Zanimanje tega reda je pot v psihozo oziroma v patološki narcizem. Kriterij teorije torej ni praksa, ki teorijo ovrže ali potrdi, pač pa je kriterij teorije sama teoretična praksa. Če svet torej ne obstaja neodvisno od izjav o tem svetu, potem ga je z izjavami tudi mogoče spreminjati. V tem vidimo razsvetljenje par excellence. Na začetku je vedno (bila) beseda.

Pravila omogočajo red, to pa pomeni, da se moramo najprej dati poučiti o teh pravilih, da bi lahko igrali. V trenutku, ko stopim v igro (= ko interpretiram), interpretiram tudi svoje mesto in svojo igro, drugače rečeno, s svojo vključitvijo se konstituiram kot subjekt, kar zopet pomeni, da se igra lahko obrne v mojo korist. Dokler ne vstopim v igro, tudi dobiti ne morem. Ne moremo torej reči, da se individuuum ujame na ideološko vabo in s tem subjektivira, saj sam participira na svoji subjektivaciji. Realna družbena struktura je mreža kondenzacijskih točk $P_1 \dots P_n$, ki so točke subjektivacije. Povezuje jih razredni boj, kar pomeni, da v osnovi niso uskladjive/združljive, kar nadalje pomeni, da so

realni eksistenčni pogoji ljudi torej simbolna dejstva, razpad družbe pa varuje totalizacija, ki jo omogoči vladajoča ideologija. Totalizacija je imaginarni učinek pripadnosti (celote) koherence. "Civilna družba pomeni razbitje imaginarne totalnosti in priznavanje individualne simbolne mreže" (R. Močnik).

Freud je v svojem delu "Massenpsychologie und Ich-analyse" ločil primarno skupino/hordo in umetne skupine (vojska, cerkev). Mehanizem, ki drži skupino skupaj, je identifikacija na nivoju jaza med več posamezniki, ko vsak postavi na mesto Ideala-jaza isti subjekt (S_1). V tem mehanizmu je prisoten verovanjski element, kajti a priori moram verjeti v neko potezo S_1 , kar mi omogoči, da ga postavim na mesto Ideala-jaza. Ko se posameznik postavi na točko subjektivacije, ne vidi identifikacijske poteze in zato je videti, kot da se vsak posameznik svobodno postavi na to točko. S tem pa se lahko približamo razlagi, zakaj ljudje vztrajajo tudi v nemogočih razmerah - zdi se jim namreč, da je točka subjektivacije njihova. S konstituiranjem jaza pa se zgodi še proces subjektivacije, kjer se posameznik/individuuum vpiše na mesto primanjkljaja ideologije, s čemer se ideološko polje zapre. Za svojo podreditev ideološkemu diskurzu smo torej sami odgovorni in zaman je vsako inkanje sovražnika zunaj nas.

Mesto motivacije je tako mesto verjetja oziroma spontane podreditve ljudi, ki omogoči vedenje in učinek smisla, drugače rečeno, označevalna praksa sama producira označence. Razsvetljenstvo je posledica u-besedenja tistega, kar vsi vemo, pa nihče ne izreče. Center univerzuma je lahko kjerkoli, zato se opiramo na star zapis iz sholastičnih knjig, ki pravi, da tistega, česar ni v knjigah, preprosto ni, ali rečeno nekoliko drugače, nekaj (demokracija, svoboda, karkoli) obstaja natanko od tistega trenutka naprej, ko o njem izrečemo prvo glasno besedo. Samo izrekanje namreč, paradoksalno, je tisto nekaj.

Naš obrat k revolucionarni praksi bi lahko zato zaključili takole: v vsakem primeru se spleča govoriti.

Dušan Rutar, dipl. psiholog, Univerzitetni zavod za rehabilitacijo invalidov Ljubljana, TOZD Center za usposabljanje in rehabilitacijo invalidov Ljubljana, Ljubljana, Linhartova 51.